

MAGYAROK ÉS OSZTRÁKOK

Csak megkísérelni tehet ilyen szűk keretben ezeréves kapcsolatokat felvázolni. Nem várható azonban a szellemi hatások és kölcsönhatások teljes folyamatának feltárása. Csak a jelentősebb, korszakosnak mondható szellemi irányok áttekintésére szorítkozhatunk, olyan eszmei áramlatok általános felvázolására, melyek nyugati szomszédunk, Ausztria mellett eltöltött ezeréves múltunk folyamán jelentékeny következményekkel jártak sajátos magyar életünkre.

Könnyű a természetben a hegyek vonulatát, vagy a folyamok útját az exakt tudományok modern eszközeivel felderítem, de nehéz a szellemi áramlatok szétszóródott ezernyi apró szálát részleteiben is felismerni és azoknak hatásait vagy kölcsönhatásait a történelemnek sokszor nagyon is elmosódott világánál egy nép lelki fejlődése során megbízhatóan (lemérni. Pedig ilyen gyenge szálon keresztül, szétszórt egyes adatokból kell felismernünk a szellemi irányok útjait, melyeknek népünkre átalakító, megtermékenyítő befolyásáról lelki átalakulásunk korszakos jelenségei tanúskodnak.

Amióta a magyarság a nyugati kalandozások után a Duniamedencében állandóan megtelepedett, az Ostmark és Steyermark népével való közvetlen szomszédságunk gyenge szálai elszakíthatatlan szövevényé izmósiultak. Ezt nem befolyásolta az a körülmény sem, hogy évszázados politikai és gazdasági ellentétek választottak el minket egymástól, amiről a magyar nép életrajzának igen sok lapja tanúskodik, mert az egykori Ostmarkból és Steyermarkból kialakuló Ausztria egyike volt mindig azoknak az ütőereknek, amelyeken keresztül áramlott át hozzánk Nyugat kultúrája, hogy a nyugati szellemvilággal való kapcsolatunkat elmélyítse.

Történetírásunk már régen igazolta, hogy a nomád magyarságnak a keresztény kultúrközösségbe való bekapcsolódása természetes következménye volt annak a felismerésnek, hogy a nyugati kalandozásokat sikertelenül lezáró lehrnezei vereség után csak akkor tud a magyarság fennmaradni, ha felhagy a nomádvilág életszemléletével. Ebből a szempontból a Nyugathoz való első közeledés, a quedlinburgi követség kí-

küldése a magyarság vezetőinek politikai bölcsességéről, de egyúttal a másirányú hazai fejlődésről is tanúskodik.

Ebben a belső fejlődésben a későbbi Ausztria egyik tartományára, Salzburgra hárult az a feladat, hogy püspökének, a magyar kézre ke-
ni Jt Pannóniára kiterjedő egyházi hatóságánál fogva a keresztény gond-
olat terjesztését elősegítse. De Frigyes salzburgi érseket megelőzte
A német császári háznál nagybefolyású rokona, Piligrim passauai püs-
pök, aki a salzburgi érsekségnek volt alárendelve. Ez utóbbi nevéhez
fűződik tehát Géza és Vajk megkeresztelése és a keresztény egyház-
szervezet alapjainak lefektetése. Ezek megszilárdulása később István
királyunk böhs előrelátása folytán, a keresztény életszemlélet kiteljesé-
dése pedig Salamon és Géza uralkodása alatt következett el.

A lelki átalakulás egyébként már a 11. század közepén gazdasági
téren is megteremtette gyümölcseit. A Kelet és Nyugat közti ke-
reskedelem, mely Kievből a nagy Morva-kapun át áramlott Nyugat
felé, most a régi római utalt használta, mely Esztergom és az osztrák
Pettau érintésével ágazott szét Európa különböző irányába. Ily módon
a kalandozások nagy zsákmánya helyett a magyarság kárpótlást nyert a
hazánkon átvonuló világkereskedelem hasznából.

A gazdasági megerősödést elősegítette továbbá, hogy nagyrészt a
német impérium délkeleti területein keresztül özönlöttek hazánkba a
betelepülők szakadatlan rajjai. Nemcsak a távolabbi Európából, de
osztrák területről is nagyszámban jöttek hozzánk a szabad vendég-
gek, a liberi hospites, az iparral és kereskedelemmel foglalkozó nép-
elem, a későbbi városi polgárság ősei. Azonban a nyugati kultúra el-
mélyülése is lépést tartott a gazdasági fejlődéssel. Már a 12. század
közepén megjelentek nálunk a keresztény renaissance eszmekörében
működő szerzetesrendek. Első képviselőik a szigorú Cluny-mozgalom
elveit hirdető ciszterciták voltak, akik az osztrák Heiligenkreutzból
költöztek át hozzánk a tolnamegyei Cikádorra. E szerzetesek részben
franciák, részben németek voltak, akiket később nagyszámmal követtek
Franciaországból érkezett rendtársaik. Jötteik azután egyéb szerzetes-
rendek is, a premonstreiek és a johannáták Franciaországból, a bene-
dekrendiek Olaszországból, fenntartván magyarországi letelepedésük
után is anyaintézményeikkel való belső kapcsolatukat és így módjukban
állt a nyugati keresztény renaissance és a nyugatiasodó magyarság kö-
zött állandó kultúrkapcsolatot teremteni. Ennek tudható be, hogy a
román-kor transcendens, túlvilágra irányított életszemlélete, épúgy
mint a gótika lovagi világa és sajátos arisztokratikus formakultusza

nálunk is lelkes követőkre talál. A magyar élet önálló fejlődését és európaiságát igazolja, hogy ez áramlatok teljesen német közvetítés nélkül, közvetlenül Franciaországból, a szellemi élet központjából érkeznek hozzánk, de nálunk sajátos fejlődésen mennek keresztül, amiről a 13. századból fennmaradt egyházi építkezéseink meggyőzően tanúskodnak. Sőt dunántúli kőfaragó mestereink, nagyrészt francia irányítás alatt olyan sajátos gótikus felfogásnak vetették meg alapjait, melynek kisugárzása a környező államokban, így többek közt Ausztriában a bécsi dóm építésénél is megállapítható. Persze mindez az árpádházi királyok alatt nagyhatalommá fejlődött Magyarország megizmosodott kultúrájára és duzzadó erejének kisugárzására vezethető vissza, melyet derékben tört ketté a tatárjárás pusztító fergetege. Egy új honiallapítónak, IV. Bélának rendkívüli hivatástudatára és politikai szívósságára volt szükség, hogy a romeltakarítás keserves munkáját elvégezze és a z országot újra a belső egyensúly útjára terelje.

Ennek egyik jellemző példája a francia Villard de Honnecourt szeptember, aki a marburgi első csúcsíves csarnoktemplomot építette és IV Béla hívására látogatott el hozzánk. Ifit tartózkodásának nyoma maradt a budavári Nagyboldogasszony gótikus templomán, melyen a marburgi templom szerkezeti megoldása ismerhető fel. Mindez azonban csak átmeneti jelenség, mert az Anjouk idején német-osztrák hatástól függetlenül virágozik most mác a francia és olasz gótika forma- és érzésvilága, mely a szellemi és társadalmi életben és a hivatali szervezetben egyaránt érvényesül. De már utolsó Anjou uralkodóink aitolít a gótika skolasztikus szemlélete mellett a renaissance humanizmus első jelei mutatkoznak, melynek sajátos magyar hajtása Hunyadi Mátyás alatt érte el kiteljesedésének tettőfokát. Bár a humanizmusnak a középkor homogen szellemével ellentétes hajtása az Itália antiqua talajából sarjadt ki, az osztrák Bécs szellemi kisugárzása erőteljesebben ekkor indrót meg a magyar földre. A Bécsben élő olasz és osztrák humanisták élénk kapcsolatot tartottak fenn a hazaiakkal, melyről — hogy csak néhányat említsünk — Aeneas Silvius Piccolomininek, Peuerbachnak és Regiomontanusnak Vitéz János váradi püspökkel folytatott levelezése tanúskodik. Az ifjú Mátyásba a humanizmus iránti mély érdeklődést Vitéz János oltotta be, aJci, mint az újonnan alapított pozsonyi egyetemnek első kancellárja, osztrák humanis/táknak a vezetése alatt álló egyetemen való működését mozdította elő. Innét áradt szét, valamint Mátyás budai palotájából a renaissancei eszmevilága, hogy a skolasztika alkonynán új irányt adjon a hazai művelődésnek. Midőn Mátyás 1483-ban

Bécsbe bevonult, a város átadása alkalmával az egyetem is ünnepiesen fogadta. Érdeklődése ettől kezdve az egyetem iránt haláláig változatlanul fennállott, amiről mecénási gesztusa, a tanároknak a budai kincstárból való fizetése és az egyetem egyik nyilvános disputáján való felszólalása is tanúskodik.

Bécsben Mátyásnál több olasz humanista jelentkezett, mint Milius, Bonfiná, Galeotto és Ranzano, akikkel később szorosabb kapcsolatot létesített. Humanista szemléletre vall azon ábrándos politikája is, mellyel a német-római császárságra törekedett, de sikertelensége ellenére is, rendkívüli egyénisége olyan szocos szellemi kapcsolatot tudott teremteni Bécs, Pozsony és Buda között, hogy e kötelékek hirtelen halála után sem bomlottak fel, sőt mindjobban elmélyültek. A 15. század végétől kezdve Bécs szellemi ereje maradandó nyomot hagyott a magyar lélek kialakulásának történetében. Bécs lesz váltóállomása a nyugatról, délről, északról jövő kultúrhatások egyrészenek. Ezek egyelőre csak az udvari kancelláriára és az egyetemekre szorítkoznak, de néhány nemzedék múlva már a tehetősebb polgárság köréig is eljutottak. Nagyban hozzájárult ehhez a fejlődéshez az a körülmény is, hogy tengerparti kereskedelmünk megszűnte után, annak közvetítését csak Bécsen keresztül sikerült lebonyolítanunk. Ugyanis Bécs árumegállító jogánál fogva, ott kényszerültek kereskedőink áruikat a külföldiekkel kicserélni és ott értesültek a műveltebbek Nyugat és Dél új szelleméről. Bár ezidőben ifjaink még jelentős számban keresték fel a párisi és bolognai egyetemeket, a bécsi egyetem vonzóereje állandóan növekedett. Annak alapításától (1365-től) kezdve a mohácsi vészig minitegy ötezer magyar hallgatója volt, számánál fogva a harmadik külföldi náció a nagyhírű osztrák egyetemen, akik hazatérésük után jelentékenyen hozzájárultak az ott megismert eszmeáramlatok hazai elterjesztéséhez.

Mátyás halála után a magyar humanizmus Mátyástól nyert életereje átmenetileg gyengült ugyan, de fennmaradása biztosítva volt. Erről gondoskodtak azok a külföldi humanisták, akik Mátyás halála után is az udvarnál maradtak, nemkülönben Mátyás és Vitéz külföldön — többek közt Bécsben — nevelődött növendékei, akik itthon az udvari hivatalokban helyezkedtek ol. A Celtes Konrád bécsi egyeitiemi tanár által alapított Dunai Tudós Társaság volt az udvari kancelláriákon kívül az a szellemi mágnes, mely a humanista szemlélet ápolását szorgalmazta. Ez a magyar sodalitas lilíferaria, mely a bécsiekkel közös irodalmi feladatokat tűzött ki maga elé, Celtes halála után sem bom-

lott fel — mintahogy Celtes külföldi hasonlító sodali fásainak magyrészé-
vei történt, — hanem tovább is ápolta a bécsi humanistákkal való
kapcsolatokat. Celtes szellemi hagyatékának egyik hű ápolója a gyöke-
resen osztrák Johannes Spiesshatmmer, tudós nevén Cuspinianus, a
bécs-budai tudományos szellem erős összetartója, aki nemcsak a budai
sodalitást ösztönzi munkára, hanem nyitott szemmel járja be az orszá-
got és Bécsbe visszatérve hírt ad históriás énekeinkről, a drámai végű
parasztlázadásról és a török veszedelemről.

Cuspinianus, mint a bécsi udvari könyvtár vezetője, különös ér-
deklődést mutatott a Corvinák iránt, melyeknek megőrzésére az anyagi
gondokkal küszködő és a humanista műveltség iránt kevés érdeklődést
tanúsító II. UVászló nem sok gondot fordított. Így vitte el aztán Cus-
pinianus az értékesebb Corvinákat Bécsbe, melyekkel az ottani udvari
könyvtárt gazdagította.

Cuspinianus humanista szemléletének hagyományosai Bakócz Ta-
más, Szatmári György, majd Szatmári titkára, Oláh Miklós. Szatmári
Bakócz utóda a primási székben, aki fontos szerepet tölt be az 1515-i
bécsi kongresszuson, ő a feje a Nándorfehérvár eleste után tartott
bécsi tanácskozásoknak. Á töröktől való félelem már lidércnyomás mód-
jára üli meg a lelkeket Bécsben és Budán egyaránt. Az ifjú II. Lajos
vidám udvari élete csak ideig-óráig takargatta a közeledő katasztrófát,
melynek közeledtére végülis a letargikus lemondás kerekedett felül.
Ehhez a hangulathoz jól illett Era&mus Roterodamus humanista böl-
cselete, melyet az ifjú királynénak, Máriának bécsi kísérete terjesztett és
amelyet a magyar udvar emberei rokonszenvvel fogadtak. Ennek ha-
tása alá kerül Szatmári primás kedveltje és később utóda, Oláh Mik-
lós, aki a mohácsi katasztrófa után Máriát Németalföldig kísérte, de
Bécsben házat tartott és erazinista szellemű teológiai és filozófiai
könyvtárát ottit építette ki, majd alapítványokat tett a bécsi egyetem ja-
vára. Nagyszombati iskolájába is Bécsben tanult tudósokat hívott meg,
akiknek később szerepük vdlt a Bécsből kiinduló ellenreformáció mű-
velésében.

Ebben a letargikus korban Bécsben egy nagyszerű humanista kiad-
vány látott napvilágot. Ott jelentek meg először a magyar humanista
költőnek, a nagy Janus Pannoniushoz, Bakócz Tamás unokaöccsének
különböző munkái és elégiái, melyeknek összegyűjtéséért Werbőczit,
kiadásáért pedig Janus Pannoniushoz bécsi tiszteelőit illeti meg az elismer-
és. E kiadvánnyal Janusban Pannónia legkiválóbb humanistáját ünne-
pük, aki Cicero nyelvén és Latium bájával szól a magyarsághoz és e

kiadványtól azt remélik, hogy az nagyban hozzájárul majd a magyarságról Nyugaton elterjedt sötétenlátás eloszlatásához.

Miután Mohács következtében a közös királyság útján érdekközöség fejlődött ki az Ausztria és a Habsburgok kezére került magyar országrészek között a bécsi szellemi élet kisugárzása mind szélesebb rétegeket érintett a magyar társadalom körében. A bécsi erasmista humanizmus telítette dl lassankint az egész Dunántúlt és a Felvidéket, Buda szerepét pedig a Bécs felé néző Győr és Pozsony vállalták át. Ezzel a katolikus ellenreformációra felkészülő Habsburg-párti kultúrterülettel élesen szembeállt a hódoltság alatt álló országrészt, mely magyar protestáns fejedelmek alatt, a török barátságára támaszkodva igyekezett megőrizni és ápolni sajátos nemzeti hagyományainkat. A művelődés megoszlását tehát a túlfűtött vallási ellentétek is súlyosbították, melyek szinte szellemi értelemben vett kínai fallal szakították fel az ezer sebből: vérző középkori Magyarország korábban egységes területét. Míg a protestáns keleti részek kerülő utakon át keresték a Nyugat szellemével való kapcsolatot, és vég nélküli vallási vitairdalmon keresztül mentették át a magyar művelődés folytonosságát!, addig a Habsburg-párti nyugati területek teljesen a humanista-barokk osztrák császárváros büvkörébe jutottak, szinte kizárólag Bécs közvetítésével érintkeztek Nyugattal, ami természetes következménye volt annak, hogy az udvar Buda helyett először Pozsonyba, aztán végérvényesen Bécsbe költözött és ezzel elszakíthatatlan szállal fűzte oda magához mindazokat a magyar udvari tisztviselőket, akik az ország ügyeit intézték. A Habsburg-uralom alá került országrészek felső köreiből kialakult sajátos magyar humanista életformák mindinkább osztrák és német humanista-barokk hatás alá kerülnek, a renaissance olasz hagyományai pedig lassankint teljesen elhalványulnak. Ezt a folyamatot a 16. század végén főuraink körében mindjobban elterjedő osztrák és cseh házassági kötelékek siettetik. Az idegen várasszonyok sajátos hazai kultúrájukat árasztják szét a familiáris szolgák tömege felett, mely aztán tovább gyűrűzik lassankint a kisnemesesség és a városi polgárság iparos és kereskedő rétegei felé. Számptalan forrásunk tanúskodik arról, hogy ez utóbbiak asszonyai utánózni igyekeznek az idegen várasszonyok öltözködési módját, a külföldi ékszerek használatát és az iparművészet apróbb tárgyai iránt való szereteteit, melyek a bécsi vagy általában osztrák iparművészet eredeti termékei, vagy azok hatása alatt itthon készülnek el. így köti össze mind szorosabb szálakkal az osztrák és magyar nyelv- és államterületeket a renaissance-barokk életforma,

melynek kiteljesedését: lényegesen elősegíti a birtokjogi viszonyok és a rendi társadalom azonossága, a hasonló címek használata. Ezzel szemben a keleti részek általi őrzött magyar kultúr hagyományok a régi szláv és török életformák befolyása alatt maradnak, melyek a közvetlen hatás erejével! formálják át a nyugati renaissancetól mesterségesen elzárt középkori magyar életet.

Egyébként a bécsi és osztrák humanizmus laicizáló szelleméből kisarjadó reformáció visszahatásaképpen a hazai ellenreformáció, melynek Bécs és Grác volt az igazi mozgató ereje, lassankint szinte ellenállhatatlan erővel kapcsolta a nyugati részeket az osztrák császárváros-hoz és e kultúrhatáson túlmenőleg elkerülhetetlenné tette ennek a szerencsétlen országnak politikai és vallási kettéválását. Ezzel egy évszázados harc vette kezdetét az ellentétes vallási és művelődési irány fellelő országrészek között, melyeket azonban mégis egybefűzött a sok szenvedésből kisarjadó vágyakozás, hogy az ország a hódító török másféle szellemétől megszabaduljon. Nemzetünk életrajzának sok fekete lapját kell megismernünk ahhoz, hogy el tudjunk igazodni a kölcsönös bizalmatlanság hínáros szövevényében, mely — a végső cél felismerése ellenére is — nemzedékeken át újra és újra megakasztotta az összefogást. Ennek a viharos korszaknak megpróbáltatásait fokozta az ellenreformáció nyomán jelentkező (barokk aüamszemlélet, mely a Habsburg császári udvar abszolutisztikus kormányzati felfogásának érvényesülésében bontakozott ki. Ez dlen aztán sorompóba álltak a katolikusok és protestánsok egyaránt, hogy a protestáns Erdélyben élő vallásszabadságot a bécsi békében és az utána következő pozsonyi és iinzi gyűléseken deklarálják, amelyért az osztrák és a morva rendek is kezességet vállaltak. Mindez azonban csak görögtűznek bizonyult abban a nagy szellemi mérkőzésben, melyben időnként a kölcsönös megértés békéje kerekedett felül, de amely küzdelem ismételten kiújult az abszolutizmus államszemléletének nyomása alatt.

Buda visszafoglalása Mohács után az első nagy fordulópontot jelentette hazánk életében és Ausztriához való viszonyában. Szellemi hatása mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy a Habsburg-impérium barokk abszolutizmusa kiterjeszkedett a felszabaduló országrészekre is. Ennek alapja az uralkodó isteni eredetből származtatott hatalma, aki annak korlátlan gyakorlásáért, alattvalói jólétéért egyedül az Úristennek felelős. Ez az abszolutizmus módszeresen készül a feudalizmus felszámolására, a rendi kiváltságok eltörlésére és ennek somjain az egységes nemzeti állam kialakítására. Hazánk most már a 48-as szabad-

ságharcig függvénye lesz a Habsburg-impériumnak, melynek átfogó kormányzati elvei érvényesülnek életünkben, tekintet nélkül sajátos nemzeti érdekeinkre. Ezzel szemben az elgyengült ország minden elilen-
 áÚása hiábavalónak bizonyult, így II. Rákóczi Ferenc fegyveres felke-
 lése is. A nemzet tehát feladja a harcot és elfogadja a pragmatika
 sanctiot, hogy az örökös tartományokra, támaszkodva biztosítékot nyer-
 jen egy újabb török expanzióval szemben. Bécs egyeduralkodó törekvése
 kormányzaton kívül most már szd lemi téren is vitathatatlaná válik
 mind az örökös tartományok, mind Magyarország életében. A szűkebb
 rendi l'ókörhöz szokott főurak jól érzik magukat a Habsburg-Tartomá-
 nyok uydari hivatalainak székhelyén, a császárság fényében, ahol euró-
 pai távlatok nyílnak meg előttük. Az eredetileg vallásos tatalommal
 telített, de a 18. században már mind jobban laicizálódó barokk
 szemlélet hatása alatt hazajövet barokk kastélyokat építenek, miután a
 török veszedelem megszűnése következtében céltalanná vált, hogy ké-
 nyelmetlen váraikban lakozzanak. Mások viszont belevetik magukat a
 rokokóvá finomuló barokk kultúra élvezeteibe és az udvar mellett köl-
 tik vagyonukat, építkeznek és rendezik be otthonukat.

A barokk kultúra azonban nem szorítkozott főuraink Bécsben el-
 sajátított újszerű életformájára vagy építkezéseire, hanem szellemében
 mélyen hatolt bek a magyarság egyrészébe. Társadalmi téren a barokk
 tekintélytisztelet és fegyelmezetség, mely a hősi életesménynek kor-
 szerű megnyilvánulása, rohamosan terjedt az egész országban, és a tár-
 sadalmi érintkezési formákat erősen befolyásolta. Vallási téren a barokk
 szemlélet az erkölcsi normák magasztos erejét! elevenítette meg, hittel
 és optimizmussal töltötte el a lelkeket az ország újjáépítésének előmoz-
 dítására és ezzel gyökeres ellentétben állt a török korszak kétségbe-
 esésével és pesszimizmusával. Az irodalom terén az új szemlélet a
 katolikus magyar múlt átfogó történetfelfogását alakította ki, mely
 a nemzeti hivatástudatból, múltunk nagyjainak erényeiből táplálkozik.

Ez a magyar barokk azonban csak késői hajtása volt a Bécsen át-
 szűrődött, spanyol és francia földön már hanyatlásnak induló hasonló
 eszmeáramlatnak. Midőn a hazai barokk virágzásának delelőjét érte
 el, akkor már Bécsben a laicizálódott barokk helyére egy'új szemlélet,
 a racionalizmus lépett, mely a Habsburg-birodalom irányítójának, a
 Mária Terézia által felállított államtanácsnak kebelében meggyőződéses
 követőkre akadt. A ráció és szkepszis voltak a gyökerei annak a fel-
 világosodásnak, mely a francia enciklopédistáktól kiindulva, rohamosan
 hódított Európában és a 18. század közepén a magyar földön is

otthonossá vett. Az új szemlélet egyes szálai azonban nálunk már jóval korábban fellelhetők és hirdetői akadtak mind a katolikus, mind a protestáns oldalon. Katolikus részről a piaristák voltak első képviselői, akik a természettudományok racionális művelését és oktatását a barokk vallásossággal összhangban állónak tekintették. A protestáns lelkészek és diákok viszont, akik sohasem lelkesedtek a barokk szemlélet iránt, rokonszenvvel fogadták egyházaik felvilágosultabb tagjait, akik az új irányzat modern szellemiségét Angliából és Hollandiából hozták haza magukkal. A talaj tehát nem volt nálunk műveletlen, mikor a Parist járt Kaunitz kancellár a bécsi főúri körökben divattá tette az enciklopédisták deizmusát, a vallási közömbösséget és a francia rokokónak etikai fő lazulását. Az új szellemiségbe — mint a múltban is — belekapcsolódtok Bécsben járt főuraink és mindazok a fő- és köznemes magyar ifjak, akik a Tereziánumban vagy a Savoyai lovagakadémiában tanultak. A humánus és filantropia eszméjében gyökerező és Angliából Bécsbe átültetett szabadkőműves páholyok további nagy lökés! adtak a metafizikaellenes racionalizmus széleskörű elterjedéséhez. A szabadkőműves páholyoknak ezen haladó szemlélete melleit gondolkodásukban továbbfejlesztették Bessenyei és társai, akik hazatérésük után e szemléletet otthon is igyekeztek a magyar életbe átültetni. Így vált a bécsi szabadkőművesség a szellemi átalakulásban levő Magyarország egyik igen jelentős tényezőjévé.

A felvilágosodás hatására létrejött átalakulás az államkormányzás terén II. József alatt bontakozott ki a maga teljességében. Abszolutisztikus uralkodói szemléletének gyökerei már nem vallásos tájából táplálkoznak, hanem a természetjog elemeiből, melyek e korban Rousseau társadalmi szerződésében nyertek meggyőző összefoglalást. Ez a felvilágosult abszolutizmus — áthatva a közjóra és népboldogításra irányuló kizárólagos elhivatottságától — mélyen belenyúl a rendi világ évszázados szövevényébe és felszámolja a politikai, gazdasági és szellemi élet partikularizmusát, hogy az ország minden polgárát a közös nagy ideálok szolgálatába állítsa. Így bontakozik ki a jövőben derengő modern (liberális állam kezdeti fogalma, a hagyományos hazai önkormányzati gondolattól megtisztított, a mindenki érdekét szolgálni kívánó központi államkoncepció.

A rendiség persze tehetetlenül nézi e szemlélet hatalmas erőit, melyek felborítják Werbőczy Tripartitumát és az emberiesebb élet reményét csillogtatják meg a jobbágyorsban élő milliók előtt. A rendiségnek rokonszenvesebb volt a barokk szellemiség, mely nem érintette

a politikai nemzet évszázadokon át kialakított alkotmányos berendezkedéseit, közjogi életformáit. Vágyakozással tekint tehát vissza az elmúlt időkre és abban az illúzióban, hogy a nemzeti önállóságért történeti küzdelmet vállal, közjogi formalizmusokhoz való ragaszkodással fecserli el minden erejét és szélmalomharcot folytat a bécsi udvarból kisugárzó nyugati fejlődés feltartóztathatatlan látszó áramlatával. Ezzel önmagát zárja el a felvilágosodás széliemének vitathatatlan értékeitől és csak fontolva haladó reformokra hajlik, anélkül azonban, hogy a nem-nemesekre is kiterjedne figyelme, A rendi ellenállás egyébként küzdőimének igazolását látja II. József németesítő rendeleteiben, mely küzdelem egyúttal első csirája az elkövetkező félszázad alatt kibontakozó rendi nacionalizmusnak.

Ettől függetlenül a felvilágosodás hazai folyamata túlélte II. József visszavonó rendeletét, sőt újabb tápot nyert a francia forradalomban, mely Rousseau túlmenőieig az „Emberi jogok deklarációjában látta szellemi diadalát. Ebből a szellemi áramlatból bontakozott ki a jogegyenlőség és a politikai demokrácia eszménye, mely a magyar földre is eljutott, de csak egyes felvilágosult íróink körében talált termékeny talajra. A rendiség ugyanis II. József halálával elérkezettnek látta az időt, hogy a barokk szeltem újjáélesztésével hosszabbítsa meg a felvilágosodás által veszélyeztetett), idejétmúlt kiváltságos helyzetét és ezért a nacionalizmus mezébe öltöztette reformokat hangoztató, de a felvilágosodástól távolálló politikai törekvéseit. Abban a meggyőződésben, hogy nemzeti államát és abban saját biztonságát* csak fokozatos reformok útján építheti ki, még inkább megerősítette Martinovicsnak és társainak forradalmi radikalizmusa, melyben a rendiség a felvilágosodás kompromittálását vélte látni. Amint azonban a MartinO'vrséval azonos bécsi mozgalom megbukott és a hazai radikálisok fejei a budai Vérmezőn porbahullottak, a rendiség meglelégedéssel fogadta Ferenc császár rendőri abszolutizmusát, mely megrettenve a Nyugaton kialakuló nemzeti államok abszolutizmusának: bukásától, mind Ausztriában, mind hazánkban közel félévszázadon át tartóztatta fel a fejlődés folyamatát. A rendi nacionalizmus megerősödéséhez nagyban hozzájárult a bécsi udvari körökből kiinduló magyarellenes propaganda, a tudatlan, pipázó magyar nemes általánosító rajza, mely szembeállítja a magyarral a „művelt, haladásra érett“ németet és a lojális magyarországi nemzetiségeket. A rendiség hibája az volt, hogy nem ismerte fel a hazai nemzetiségi centrifugális erők bécsi udvari eredetét és a magyar nacionalizmus erejének illúziójában élve, nem igyekezett kellő éleslátás-

sal a nemzetiségekkel való komoly összefogást előmozdítani. Kossuth heroikus kísérete erre az összefogásra épügy csődöt mondott, mint demokratikus küzdelme, melyben a bécsi abszolútizmus ellen tragikusan elbukott. Azonban bőségein fellazította a hazai talajt arra a liberális nacionalizmusra, melynek nyugatról jött levegője már a 30-as évek országgyűlésének rendi nacionalizmusába hatolt be/e, de egyelőre Széchenyi reformmozgalmában fejlődött tovább, míg Kossuth varázslatos egyéniségében ki nem teljesedett. Ez a (liberális nacionalizmus volt az újkorban az első nagy szellemi áramlat, mely Ausztria kikapcsolódásával hódította meg hazánkat és a felvilágosodás racionális elemeit nemzeti tartalommal gazdagítva a 19. század közepém sajátos magyar renaissanceát élte. Azonban a bécsi udvar a porosz és cári abszolútizmussal összefogva a hazai nemzeti liberalizmust légüres térbe szorította mindaddig, míg Ferenc József súlyos kül- és belpolitikai tapasztalatok árán meg nem győződött arról, hogy a liberalizmust, mint kor-szellemet hódító útjában tartósan meg nem állíthatja.

Az osztrák-magyar dualizmusban már a nyugati klasszikus liberalizmus elemei érvényesüli'iek és egy olyan félévszázados rohamos belső fejlődésnek irányát szabták meg, mely páriját ritkítja újkori történetünkben. Űgy tűnt fel, mintha a magyar állam a múlt minden mulasztását, a török idők szellemi letargiáját, a rendi barokk végnélkülilik látszó huzavonáját egyszerre óhajtotta vdlna pótolni. A dualizmusban megvalósult szerep hazánkat az Osztrák-Magyar Monarchiában a¹ nagyhatalmi Ausztria mellé egyenrangú társállammá emelte. Ennek hatása alatt % vezető politikusok a hazai realitások és a nyomukban járó korszerű fejlődés¹ iránt tisztánlátásukban! elhomályosodván, a nemzeti illuzionizmus hínárjába sodródtak. A liberálisnak mondott hazai parlamentarizmus üvegházi levegőjében a szabadelvű pártnak majdnem negyvenévig tartó kormányrendszere alatt továbbra is az úgynevezett történelmi osztályok, a nagybirtokos főnemesség és a nemzeti szellemű, rohamosan elszegényedő gontry uralkodtak és nyugodtan élvezték a hosszú béke alatt kibontakozó kapitalizmus előnyeit, az Ausztriával folytatott apró közjogi harcok sikereit. Mialatt az idő dübörögve rohant tova felettük, a nagyhatalmi állás (tekintélyének és a gazdasági fellendülésnek büvkörében nem helyeztek súlyt a belső reformok keresztülvitelére, politikai berendezkedésünk szükségszerű fejlesztésére, a nemzeti probléma fenyegető alakulására, továbbá a liberalizmus nyomán nyugatról érkezett újabb eszmeáramlatoknak, a politikai és szellemi demokráciának, a materializmusnak: és antimaterializ-

musnak korszakos jelenségeire, sőt mindennek ellenére a haladás illúziójában ringatták magukat. Ebben a reformnélkül elavuló állapotban dördült el az a szarajevói fegyver, mely külpolitikailag az Ausztriával vaió négyszázéves kapcsolatnak felbomlásához, belpolitikailag pedig Trianonhoz vezetett.

Ami azóta történt, ahhoz a források módszeres feltárása, az események belső rugóinak tárgyilagos ismerete nélkül nem nyúlhatunk. Mi, akiknek ifjúi évei a ferencjózsefi idők illúziókkal telt derűjére nyúlnak vissza, akik azt hittük, hogy a demokratikus század uralkodó eszmeáramlatai nemzeti erőfeszítéseinkkel párosulva előbb-utóbb mégis csak meghozzák a Dunamedence népeinek boidogabb együttélését., ma, egy apokaliptikus méretű második világháború után itt állunk romjaink között, szellemi és anyagi elesetségekben, osztrák szomszédunk mdilett, akinek a szenvedésektől megviselt arculatán a mienkhez hasonló kétségek és az önvizsgálat gyötrelmei ütköződnek ki. Mintahogy azonban az osztrák köztársaságban!, úgy az új magyar köztársaságban is lassankint széles körben újraébred a hit, hogy földrajzi adottságunk folytán történelmileg egymásra utalva és a 19. század nagy emelkedést hozó eszményeit itthon érvényre juttatva kell hazánk korszerű demokratikus átalakulásáért küzdenünk.

Jánossy Dénes